

Antikvaari ja esteetikko

■ TIMO SALMINEN

Leena Valkeapää, *Vapaa kuin lintu. Emil Nervanderin elämä.* Taidehistoriallisia tutkimuksia – Konsthistoriska studier 47. Taidehistorian seura 2015.

Emil Nervander (1840–1914) muistetaan pääasiassa taidehistorioitsijana ja museomiehenä, mutta hän oli myös kirjallisuuden- ja teatterintutkija, kriitikko, kirjailija ja yleinen kulttuurivaikuttaja. Alkuaan Nervander aikoi ryhtyä lääkäriksi ja opiskelikin luonnontieteitä, kunnes vaihtoi alaa. Isän, fyysikko-professori J. J. Nervanderin, esikuva tuntui velvoittavalta. Nervander eli aikana, jolloin tieteenalojen eriytymiskehitys oli voimakasta, ja niinpä hänet ehdittiin jo elinaikanaan leimata menneen maailman mieheksi, jota monet pitivät vähän erikoisena.

Viime vuosina Nervander on kuitenkin noussut toistuvasti tutkimuksen valokeilaan. Leena Valkeapää käsitteli häntä jo vuonna 2000 väitöskirjassaan, jossa hän tarkasteli keskiaikaisten kirkkojen muuttumista kansallismonumenteiksi. Vuonna 2010 hän julkaisi yhdessä Markus Hiekkasen kanssa kommentoidun laitoksen Nervanderin kirjoittamista Suomen Muinais-

muistoyhdistyksen (SMY) vuoden 1871 taidehistoriallisen retkikunnan matkakirjeistä. Nervanderia on käsitelty myös Anna Ripatti väitöskirjassaan Jac. Ahrenbergistä ja Viipurin ja Turun linnojen restaurointiperiaatteista, ja erityisen näkyväksi hän nousee Pentti Paavolaisen kirjoittamassa Kaarlo Bergbomin elämäkerrassa.¹

Nervanderin elämä ei ole yksinkertainen eikä suoraviivainen tutkimuskohde. Jo hänen jälkeensä jättämänsä aineisto on runsas ja osaksi silppuinen. Valkeapää on päättänyt rakentamaan elämäkerran eräänlaiseksi hybridiksi: päätteksti etenee kronologisesti, ja sen lomaan tekijä on sijoittanut temaattisia lukuja Nervanderin elämän keskeisistä aiheista eli vuosien 1864–1865 *grand tourista* Eurooppaan, Sääksmäestä, näyttämötaiteista, muinaismuistoista, taidehistoriasta, kulkurikirjailijuuudesta, kirjoittamisesta elämäntapana, ihmissuhteista ja jälkimaineesta. Pienestä toistosta huolimatta rakenne toimii kokonaisuudessaan hyvin. Teemaluvut olisi kenties voinut jättää numeroimatta, jolloin ne erottuisivat vielä selvemmin kronologialuvuista, ja

1 Leena Valkeapää, *Pitäjänkirkosta kansallismonumentiksi. Suomen keskiaikaisten kivikirkkojen restaurointi ja sen tausta vuosina 1870–1920*, SMYA 108, SMY 2000; Emil Nervander, *Kesämatkoja Suomessa, Ahvenanmaalla ja Turun seudulla*, SKST 1263, SKS 2010; Anna Ripatti, *Jac. Ahrenberg ja historian perintö; Restaurointisuunnitelmat Viipurin ja Turun linnoihin 1800-luvun lopussa*, SMYA 118, SMY 2011; Pentti Paavolainen, *Nuori Bergbom, Kaarlo Bergbomin elämä ja työ, I, 1843–1872*, Teatterikoulun julkaisusarja 43, Taideyliopiston teatterikorkeakoulu 2014. Verkkojulkaisuna <https://helda.helsinki.fi/handle/10138/42632>.

muinaismuistoluvun (11) ehkä sijoittaa ennen lukua 10, jossa käsitellään 1870-luvun Nervanderia. Kuten on helppo arvata, elämäkerran tulkinnallinen intensiteetti on korkeimmillaan juuri teemaluvuissa, ja ne panevat myös lukijan aktiivisesti punnitsemaan tarjolla olevia näkökulmia.

Kirjoittaja itsekin luonnehti teoksensa asettuvan tietokirjan ja elämäkertatutkimuksen välimaastoon, eikä se ehkä olekaan kaikkein suurimman yleisön elämäkerta. Toisaalta tekijällä on nyt ollut mahdollisuus sellaiseen pohdiskeiluun, joka olisi laajemmalle lukijakunnalle suunnatussa teoksessa pitänyt jättää sivuun.

Emil Nervanderin isä kuoli jo talvella 1848 Emilin ollessa seitsenvuotias. Äiti Agatha Nervander piti perheen koossa ja huolehti siitä sukulaisten ja ystävien avulla. Emil Nervander suoritti filosofian kandidaatin tutkinnon pääaineenaan estetiikka ja nykyiskansain kirjallisuus pitkien opintovuosien jälkeen vuonna 1869. Maisteriksi hänet promovoiitiin vuonna 1873. Hän toimi jo opiskeluaikanaan teatterin, sanomalehtityön ja monenlaisen muun kirjoittamisen parissa, mutta ainoa pitkäaikainen toimi, joka hänellä koskaan oli, oli Åbo Postenin päätoimittajuus vuosina 1873–1879. Muuten hän ansaitsi elantonsa erilaisilla kirjoitustöillä ja asiantuntijapalkkioilla, joita Arkeologinen toimisto/Muinaistieteellinen toimikunta maksoi hänelle erityisesti keskiaikaisten kirkkojen tutkimisesta ja arvioimisesta. Vanhoilla päivillään hän sai valtiolta eläkkeen. Nervander vetäytyi viimeisiksi elinvuosikseen maaseudulle ja asui kuollessaan Harjavallassa.

Elämäkerran tulkintoja on vai-

kea tiivistää muutamaa lauseeseen, enkä edes yritä. Poimin vain muutamia esimerkkejä.

Valkeapään mukaan oleellisia Nervanderin elämän piirteitä olivat monipuolisuus, moniaistellinen hahmotustapa ja monitieteisyys. Nämä ovat myös elämäkerran näkökulmat, joista syntyy mikro- ja kulttuurihistoriallisen kuva tästä eläväisyytensä vuoksi hiukan vaikeasti lähestyttävästä henkilöstä. Virkistävä on Valkeapään ratkaisu katsoa, miten Nervander halusi asiat muistaa ja nähdä. Lähdekriittisesti käytettynä, kuten tässä, lähestymistapa toimii erinomaisesti ja avaa näkyvän kohdehenkilön ajatuksiin ja maailmaan. Valkeapää myös sitoo Nervanderin niihin paikkoihin ja ihmissuhteisiin, jotka olivat tämän elämässä keskeisiä. Tuloksena on Emil Nervander, joka on kokonainen omilla ehdoillaan mutta jota elämäkerturi ei yritä puristaa eheämmäksi kuin hän olikaan. Kuva on luonteva.

Nervanderin luonto- ja maise-
masuhteessa yhdistyivät luonnontieteellinen pohjakoulutus ja romanttinen tunnelmointi. Ehkä tätä yhdistelmää tarvittiin myös taidehistorian parissa. Taidehistorioitsijana ja antikvaarinakin hän joka tapauksessa sijoittui romantiikan ja realismin väliseen siirtymävaiheeseen. Nervander toimi Muinaistieteellisen toimikunnan vakituisena avustajana taidehistoriallisissa kysymyksissä vuoteen 1896 asti, ja hänen eri kohteista antamansa lausunnot päättyivät yleensä suoraan toimikunnan kannanotoiksi. Siten Nervanderilla oli ratkaiseva vaikutus siihen, miten varsinkin keskiaikaisia kirkkoja restauroitiin Suomessa 1800-luvun lopulla. Toinen asia on se, että Nervanderin restau-

rointiperiaatteet on sittemmin hylätty ja lähes kaikki hänen johdolaan käsitellyt kirkot sittemmin estetty uudelleen.

Kirjoittaja tekee mielenkiintoisia havaintoja Nervanderin suhtautumisesta poliittisiin kysymyksiin. Nervander oli koko ikänsä ruotsinkielisenä pysynyt fennomaani, joka ajoittain otti kantaa myös yleispolitiikkaan. Kaksikielisyyden korostaminen teki hänestä kuitenkin ulkopuolisen kielikiistojen kyllätämässä Helsingissä. Sosiaalista eetosta Nervanderin merkinnöissä on vain vähän, ja Valkeapää huomauttaakin useaan otteeseen laatu-
kuvamaisista luonnehdinnoista, joita Nervander antoi niin sanotusta yhteisestä kansasta. Poliittisuus nousi hetkeksi pateettisuuteen Nervanderin kirjoitettua Eugen Schaumanille omistamansa runon, jonka hän julkaisi kokoelmassaan *Efter femtio år* vuonna 1907. Sivulla 162 Valkeapää lainaa Nervanderin suomenkielistä luonnehdintaa siitä, miten ”ihana kansa joutui olemaan bobrikovilaisessa liassa” pohdittien, mitä Nervander mahtoi *lialla* tarkoittaa. Koska Nervanderin suomi oli horjuvaa, kyseessä saattaisi olla myös ja ehkä pikemminkin *lieka*, jota hän ei vain osannut taivuttaa.

Mainitsematta Valkeapää jättää Nervanderin innostuksen Puolan kapinasta vuonna 1863, ja tämän Garibaldi-intoonkin hän viittaa vain ohimennen. Kuvaan olisi siis saanut radikaalimpaakin värytystä kuin siinä nyt on. Sen sijaan parissakin yhteydessä nousee esiin eräissä Nervanderin teksteissä ilmenevä rasismi.

Nervanderin suhtautuminen teollistumiseen ja ”sivilisaation edistysaskeliin” oli kaksijakoinen,

kuten monen aikalaisensa. Matkustettiin rautatiellä ja höyrylaivoilla, mutta samaan aikaan murehditettiin katoavaa kulttuuria. Juuri tämä jännite oli keskeinen vaikutin koko muinaismuistosuojelun synnyn taustalla, erityisesti sen yhdistyessä haluun rakentaa kansakuntaa ja kansallista identiteettiä. Valkeapää tiivistää mainiosti etenkin rautatien yhteiskuntaan tuomat muutokset.

Valkeapää pohtii pariinkin otteeseen, oliko Nervanderin maaseudulle vetäytymisen taustalla tolstoilainen ideologia. Koska Nervander ei kirjoittanut aiheesta mitään, ollaan arvailujen varassa, mutta kysymys on esiin nostamisen arvoinen. Suvun juuret Nakkilan Närvän talossa kirjoittaja mainitsee melko ohimennen käsitellessään maallenneuuttua. Ehkä Nervanderissa eli koko ajan pieni satakuntalainen, joka vanhoilla päivillään etsiyti juurilleen.

Nervanderilla oli laaja sosiaalinen verkosto. Siksi onkin paikallaan, että Valkeapää omistaa ihmisuhteille oman lukunsa. Hän toteaa, että vaikka tuttavaa oli paljon, läheiset ystävät olivat kuitenkin harvassa; Nervanderin ystävyys vaati täydellistä omistautumista. Useimmat ystävät joko kuolivat nuorina tai joutuivat mielisairaalaan – tosin tuskin Nervanderin vuoksi. Hänen verkostoonsa kuuluivat joka tapauksessa useat keskeiset suomalaisen kulttuurin rakentajat, kuten Alexis Stenvall (Kivi), Kaarlo Bergbom sekä veljekset J. R. Aspelin ja Eliel Aspelin-Haapkylä. Oma kysymyksensä on, miksei Nervander avioitunut. Valkeapää pohtii monelta kannalta avioliiton solmimisen ja solmimattomuuden syitä 1800-lu-

vun yhteiskunnassa ja yhteiskunnan odotuksia. Lopuksi hän päätyy kysymykseen, joka on kysytty ennenkin: oliko Nervander homoseksuaali? Valkeapään tulkinta on tässä kohdassa aavistuksen ristiriitainen, sillä ensiksi hän toteaa, ettei mitään varmaa voi sanoa, mutta tuo samassa kuitenkin esiin ilmeisiä esimerkkejä, jotka viittaavat myönteiseen vastaukseen. Pentti Paavolainen onkin Bergbom-elämäkerrassaan tulkinnut tilannetta rohkeammin. Kahden tulkinnan lukeminen rinnakkain antaa kysymykselle oman kiintoisan valaistuksensa.

Tuodessaan esiin sen, miten maailma jo Nervanderin elinaikana muuttui ja erikoistuminen syrjäytti *uomo universalen*, Valkeapää käyttää esimerkkinä arkeologi A. M. Tallgrenin (1885–1945) luonnehdintaa ”romanttisesta sinisyydestä ja hämäryydestä”, joiden vuoksi Nervander ”ei saanut otetta todellisuuteen” ja joiden vuoksi hänen oma elämänsä ”tuntui olevan tarkoitusta vailla”. Tallgren itse asiassa koki paljossa sukulaisuutta Nervanderiin ja tämän edustamaan romantiikan aikakauteen ja oli itsekin monella tavalla Nervanderin kaltainen, vaikka loikin paljon johdonmukaisemman ja loisteliaamman uran kuin tämä: sosiaalinen mutta samalla omiin oloihinsa vetäytyvä, kiinnostuksiltaan monipuolinen ja usein epävarma työnsä merkityksestä. Heitä yhdisti myös samankaltainen suhtautuminen kielipolitiikkaan, etenkin Suomen kaksikielisyyden näkeminen keskeisenä arvona.

Kirjaan on jäänyt jonkin verran pieniä asiavirheitä. Sivulle 100 liittyvässä viitteessä 558 kirjoittaja esittää SMY:n tieteellisen mielen-

kiinnon kääntyneen suomalais-ugrilaiseen tutkimukseen ja Siperiaan Nervanderin lähdettyä Turkuun vuonna 1873. Siperian-matkat järjestettiin kuitenkin vasta 1880-luvun lopussa Nervanderin jo palatua taas Helsinkiin, enkä muutenkaan näkisi taidehistorian ja Suomen suvun tutkimuksen joutuneen yhdistyksessä erityisen voimakkaasti vastakkain. K. K. Meinanderista tuli vuonna 1912 Kansallismuseon historiallisen osaston intendentti. Varsinainen osastonjohtajan virka perustettiin intendentin yläpuolelle vuonna 1920, eikä Meinander koskaan saanut sitä, vaikka hakikin, vaan joutui pysymään entisellä paikallaan.

Sivulla 129 mainitaan, ettei Nervander ryhtynyt tekemään lisen-siaatintyötä ja väitöskirjaa vaan jättyi maisteriksi. Erillinen tohtorintutkimus otettiin käyttöön vasta vuonna 1952, ja siihen asti tutkimukset olivat kandidaatti ja lisen-siaatti. Kandidaatti voitiin promootiossa vihkiä maisteriksi ja lisen-siaatti tohtoriksi. Sivulle 138 liittyvässä viitteessä 765 todetaan Nervanderin eläneen 1890-luvun puolimaisa Nurmijärven ja Hyvinkään rajamailla; koska Hyvinkään kunta perustettiin vuonna 1917, voisi puhua yksinkertaisesti Nurmijärvestä, tietenkin mainiten Hyvinkään asemakylän silloin, kun Nervander asui siellä.

Nervander kirjoitti yleensä ruotsiksi. Kirjassa on usein pitkäköjä sitaatteja, jotka on leipätekstissä suomennettu; originaali on viitteessä. Ratkaisu on toimiva. Sen verran kuin katsoin, käännökset ovat kelpoja. Tosin sivulla 153 on *bitvis* suomennettu ”kaksi kertaa”, kun oikein olisi ”paloittain”, ja sivulla 21 olisi ollut parempi kään-

tää *våning* huoneistoksi kuin kerrokseksi.

Ainoa asia, josta kirjaa täytyy varsinaisesti moittia, on oikoluvun ja tekstin hiomisen keskeneräisyys. Tosin paljon hullumpaan on tässä suhteessa päästetty viime vuosina painokoneista läpi. Kuitenkin kirjaan on unohtunut joukko painovirheitä, aikaisempiin lauserakenteisiin kuuluneita ja muokkauksen varrella ylimääräisiä tai epäkelvoiksi muuttuneita sanoja ja muotoja sekä sellaisia ilmaisuja kuin esimerkiksi ”ei oltu koettu”, ”60-vuotta”, ”Ett Rötmanadsdag” tai ”opera buffo”. Sivulla 160 ja siihen liittyvässä viitteessä 876 Kansallismuseon vahtimestarin Salmen sukunimi on vaihtunut Niemeksi. Pariinkin kertaan kirjassa puhutaan vuosituhannen päättymisestä, kun tarkoitetaan vuosisataa. Tällainen on harmillista tekstissä, joka on kokonaisuutena erittäin sujuvaa ja nautittavaa lukea.

Kirjan kuvitus on runsas ja kertoo tekstin rinnalla tarinaansa Nervanderin elämästä ja sen eri puolista. Lopussa on värikuvaliite, jonka kuvat ovat yllättäen kaikki mukana myös mustavalkoisina tekstikuvina. Silloin kun kyseessä on mustavalkoinen valokuva ja väripainatuksen lisäarvo rajoittuu kuvan sävyyn, painattaminen uudelleen on mielestäni ollut tarpeetonta. Miika Nyssösen suunnittelema tyylis-käs kansi kuvastaa sekä Nervanderin elämän ja persoonan eri puolia että niihin sisältyvää arvoituksellisuutta. Kirjassa on luettelo tekstissä mainituista Nervanderin julkaisuista. Täydellisen bibliografian kokoaminen olisi ilmeisesti ollut mahdotonta, koska Nervander kirjoitti paljon sanomalehtiin, joissa kirjoittajan nimeä ei useinkaan

merkitty. Hän käytti myös erilaisia nimimerkkejä.

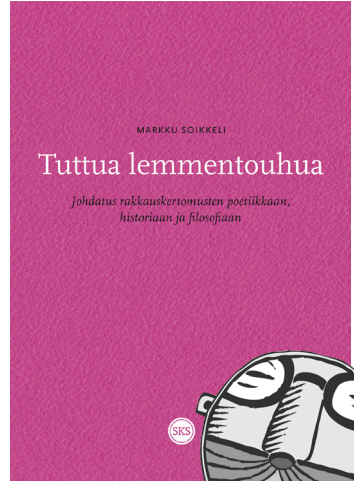
Suomessa on kirjoitettu vain harvoja elämäkertoja museomaailman toimijoista. Tähän harvaan joukkoon Valkeapään Nervander-elämäkerta on nyt tuonut merkittävän lisän hahmottaessaan ensimmäisenä 1840-luvulla syntyneen antikvaaripolven maailmaa ja toimintaa. Lisäksi se kohteensa monipuolisuuden vuoksi avaa eloisia näkymiä myös moneen muuhun yhteiskunnan ja kulttuurin alaan. Kirja on ohittamaton jokaiselle, joka on kiinnostunut 1800-luvun jälkipuolen Suomen kulttuurihistoriasta.

Kirjoittaja on Helsingin yliopiston arkeologian dosentti ja arkeologian historian tutkija.

Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran kirjakeskiviikot

Tiedekirjaan!

Keväällä Tiedekirjassa kuullaan kirjailijoita kolmena keskiviikkona klo 16.30–17.30

- 17.2. Juha Valste, Neandertalinihminen – kadonnut lajitoveri
- 23.3. Helena Telkänranta, Millaista on olla eläin?
- 20.4. Markku Soikkeli, Tuttua lemmentouhua – Johdatus rakkauskertomusten poetiikkaan, historiaan ja filosofiaan

Kirjakeskiviikkoina kaikkia SKS:n kirjoja myydään Tiedekirjassa -25%.

Snellmaninkatu 13, 00170 Helsinki
Aukioloajat:
ma 10–17, ti–pe 10–16.30

Ota yhteyttä myymälään:
tiedekirja@tsv.fi
(09) 635 177

HELENA TELKÄNRANTA
Millaista on olla eläin? SKS

